

XI. *Pacta tertiis nec nocent nec prosunt* – umowa nie może przyznawać praw ani nakładać obowiązków na państwa, które nie są jej stronami.

Traktat wersalski – główny traktat pokojowy kończący I wojnę światową (28.06.1919 r.)

Art. 227 „Mocarstwa sprzymierzone i stowarzyszone stawiają w stan publicznego oskarżenia Wilhelma II Hohenzollerna, byłego cesarza Niemiec, o najwyższą obrazę moralności międzynarodowej i świętej powagi traktatów.

Zostanie ustanowiony specjalny Trybunał dla osądzenia oskarżonego, który będzie miał zapewnione istotne gwarancje prawa obrony. (...)

Trybunał wyda wyrok, kierując się względami na najwyższe zasady polityki międzynarodowej, z troską, aby zapewnić poszanowanie uroczystych umów oraz międzynarodowych zobowiązań, zarówno jak międzynarodowej moralności: znaczy karę, która uzna, że powinna być zastosowana.

Mocarstwa sprzymierzone i stowarzyszone zwróca się do Rządu holenderskiego z prośbą o wydanie dawnego cesarza w ich ręce dla osądzenia.”

Holandia odmówiła wydania osoby uzasadniając to wskazaniem, iż nie jest sygnatariuszem Traktatu wersalskiego.

Wyjątki od zasady:

(i) Umowy na korzyść państwa trzeciego (*pacta in favorem tertii*);

(ii) Umowy na niekorzyść państwa (*pacta in onus tertii*);

Możliwość korzystania z przyznanych praw ('korzyści') przez państwo trzecie, jak i przyjęcie i poniesienie ciężarów zobowiązań ('niekorzystnych' regulacji) musi zostać przez państwo trzecie przyjęte. Konieczna jest jego zgoda.

W przypadku pozyskiwania traktatem korzyści przez państwo trzecie – zgody państwa trzeciego można domniemywać.

W przypadku obowiązków, ciężarów - zgoda państwa trzeciego musi być wyrażona w sposób jednoznaczny, wyraźnie, na piśmie.

Przykład umowy poczdamskiej z 2. 08. 1945 roku – to refleks zarówno *pactum in favorem tertii*, jak i *pactum in onus tertii*.

Umowa poczdamska – współczesny 'spór' między RP a Powiernictwem Pruskim (2008-Strasburg), a sygnalizowana konstrukcja *pactum in favorem tertii*.

Linia rozumowania Powiernictwa Pruskiego. Przejęcie własności niemieckiej na Ziemiach Odzyskanych było bezprawne.

Powiernictwo Pruskie stwierdza się, że władze polskie nie mogły dokonywać skutecznie jakichkolwiek przekształceń własnościowych bowiem Polska nie miała tytułu prawnego aby to czynić – nie była suwerenem na terytorium Ziem Odzyskanych, a jedynie administrowała czasowo tym terytorium.

Linia rozumowania RP. Umowa z Poczdamu – wolą stron dokonywała 2.08.1945 roku trwałego i definitywnego w istocie transferu (cesji) Ziem Odzyskanych na rzecz Polski. Umowa była dla Polski *pactum in favorem tertio*.

Umowa poczdamska – umową na korzyść Polski - *pactum in favorem tertii*

Umowa z Poczdamu stanowi - „IX. Polska. (...) Co do zachodniej granicy Polski uzgodniono, co następuje:(...) Trzej Szefowie Rządów zgadzają się, że zanim nastąpi

ostateczne określenie zachodniej granicy Polski, byłe terytoria niemieckie (...) zgodnie z porozumieniem osiągniętym na niniejszej Konferencji (...) będą podlegać administracji Państwa Polskiego i z tego względu nie będą uważane za część radzieckiej strefy okupacyjnej w Niemczech.”

Dla RP – Umowa z Poczdamu - to *w istocie, faktycznie* – akt cesji (przekazania części) terytorium Niemiec na rzecz Polski.

Przesłanki dokonania cesji ? Sygnalizują o tym stwierdzenia poczdamskich klauzul traktatowych.

- porozumienie dokonano „w sprawie zachodniej granicy”;
- przekazanie w administrację „dawnych obszarów niemieckich”;
- z ostatecznym określeniem zachodniej granicy Polski trzeba poczekać aż do aktu zawarcia pokoju z Niemcami – chodzi o dokonanie zamykającej ustalenie biegu granicy czynności technicznej - wytyczenia granicy „w terenie”;
- ziemie „podlegać będą administracji”, co jest możliwe jedynie po cedowaniu na rzecz administrującego terytorium;
- żadnych limitacji zakresu 'administrowania' terytorium Umowa nie wskazuje;
- jedyną alternatywą dla formuły „administrowania” było uznanie Ziemi Odzyskanych za strefę okupacyjną (część sowieckiej strefy okupacyjnej), co nie nastąpiło;
- wreszcie transferowi Ziemi Odzyskanych towarzyszył nakaz wysiedlenia ludności niemieckiej, nie na chwilę, ale „for good ...”

Czy Polska przyjęła oferowane Układem korzyści ?

W Układzie znajdujemy:

„(...) Szefowie trzech rządów zasięgnęli opinii Polskiego Rządu Tymczasowego Jedności Narodowej co do przyrostu terytoriów na północy i zachodzie, które Polska ma otrzymać. Prezydent Krajowej Rady Narodowej i członkowie Polskiego Rządu Tymczasowego Jedności Narodowej zostali przyjęci na konferencji, gdzie w pełni przedstawili swoje poglądy.”

Umowa poczdamska - była także umową na niekorzyść Niemiec - *Pactum in onus tertii*

Umowa z Poczdamu, która wolą stron dokonywała 2.07.1945 roku trwałego transferu Ziemi Odzyskanych na rzecz Polski, była dla Niemiec *pactum in onus tertii*.

Zgoda na piśmie na podjęcie układem z Poczdamu także decyzji o okrojenia terytorium Rzeszy – to złożenie przez władze Rzeszy niemieckiej podpisów pod aktem kapitulacji Niemiec w dniu 9 maja 1945 roku.

Rozważania nt. umów na korzyść i niekorzyść (imiennie wskazanego) państwa trzeciego uzupełnia wskazanie na...

(iii) Umowy statuujące zobowiązania (uprawnienia/obowiązki) skuteczne erga omnes (wobec całego „świata”), a więc ogółu, nie określanych imiennie, państw.

Przykładem tak właśnie postrzeganych umów są: umowy neutralizujące lub demilitaryzujące pewne przestrzenie (np. przestrzeń kosmiczną), umowy określające – tzw. *obiektywne reżimy terytorialne* – np. reżimy żeglugi w kanałach morskich (np. sueskim, panamskim), cieśninach morskich (np. cieśninach czarnomorskich), czy też na Antarktyce.

Ich pełna skuteczność wobec państw trzecich, tak gdy mieć na uwadze uprawnienia jak i obowiązki jest pochodną kwalifikowania ich jako zobowiązań o takim właśnie – *erga omnes* – charakterze.

XII. Stosowanie umów międzynarodowych (płaszczyzna międzynarodowa).

Zasada *pacta sunt servanda*.

Umowa obowiązuje nie tylko dlatego, że taka jest wola stron, ale dlatego, że w tle indywidualnego kontraktu odnajdujemy spłot racji moralnych, społecznych, naturalnego porządku rzeczy, który tego wymaga. Z zasady tej należy wyprowadzić domniemanie mocy obowiązującej umowy w jak najszerszym sensie. Przyjmuje się więc, że jeśli poszczególne strony nie wypowiedziały umowy, ani się z niej nie wycofały i póki wyraźnie nie można ustalić woli uczynienia tego – umowa wiąże wszystkie jej strony.

Jak przełożono przesłanie „świętości umów” - „*Pacta sunt servanda*” – ‘obowiązywania umowy w jak najszerszym sensie’ - we współczesnych zapisach prawa traktatów (KW) ?

Czyni to art. 26 KW stanowiący - „Każdy będący w mocy traktat wiąże jego strony i powinien być przez nie wykonywany w dobrej wierze”.

Komisja Prawa Międzynarodowego stwierdziła, iż „zasada dobrej wiary jest zasadą prawną, która stanowi integralną część normy *pacta sunt servanda*.”

Co należy czynić, aby nie naruszyć formułowanej w art. 26 zasady *pacta sunt servanda* ?

Respektować i skrupulatnie stosować postanowienia KW dotyczące:

- Stosowania umów w przestrzeni;
- Interpretacji umów;
- Wygaszania umów;

XIII. Stosowania umów w przestrzeni;

Co do zasady umowy obowiązują i skutkują jedynie na terytorium państwa.

Art. 29 – Terytorialny zasięg traktatów

„Jeżeli odmienny zamiar nie wynika z traktatu ani nie zostaje ustalony w inny sposób, traktat wiąże każdą stronę w odniesieniu do jej całego terytorium.”

Wyjątki od zasady:

(1) W dobie poprzedzającej proces dekolonizacji państwa Metropolie ponoszące odpowiedzialność za zarząd obszarami niesamodzielnymi (zob. rozdz. XI Karty NZ) mogły decydować o nadaniu skuteczności umowom, których były stronami, na tychże obszarach.

Przykładem art. XII konwencji o ściganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa (1948) stanowiący, iż

„Każda z umawiających się Stron może w każdym czasie przez zawiadomienie o tym Sekretarza Generalnego organizacji Narodów Zjednoczonych rozciągnąć moc obowiązującą niniejszej Konwencji

na wszystkie lub niektóre tylko obszary, za których politykę zagraniczną strona ta ponosi odpowiedzialność.”

Dawne Mocarstwa kolonialne administrują jeszcze terytoriami o takim (*niesamodzielnym*) statusie – np. Wielka Brytania administruje w przestrzeniach opisywanych terminem „*the British Overseas Territories and Crown Dependencies*”. Te ‘pierwsze’ to 10 zamorskich terytoriów do których należą m.in. Gibraltar, Falklandy, te ‘drugie’ zaś to terytoria wysp Jersey, Guernsey i wyspy Man; Klauzule rozszerzające moc obowiązywania konwencji, których stroną jest Metropolia, na te *niesamodzielną* terytoria, są zatem przyjmowane i najczęściej dotyczą traktatów nakładających zobowiązania handlowe (celne) czy też zobowiązania ekstradycyjne.

(2) W przypadku państw federacyjnych, samodzielność członów federacji może w praktyce wpływać na zdolność (niezdolność, limitację w istocie) implementacji umowy przez federację jako stronę umowy. Jedną z formuł postępowania w takiej sytuacji jest wprowadzanie do umów tzw. klauzuli federacyjnej. Klauzula ta pozwala uchylić się od odpowiedzialności federacji - państwa strony umowy o takim charakterze – za niewykonanie umowy - jeśli materie/przedmiot umowy należą do kompetencji legislacyjnej członów federacji i one – zgodnie z porządkiem konstytucyjnym - wyłącznie decydują o ich normowaniu i implementacji.

Przykładem takiej klauzuli jest art. 34 konwencji UNESCO w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego (16.11.1972) stanowiący:

„Do Państw będących Stronami niniejszej Konwencji, o ustroju konstytucyjnym federalnym lub niejednolitym, stosuje się następujące postanowienia:

- a) jeśli chodzi o postanowienia niniejszej Konwencji, których wykonanie zależy od wydania aktu ustawodawczego przez federalną lub centralną władzę ustawodawczą, obowiązki rządu federalnego lub centralnego są takie same jak obowiązki Państw Stron nie będące państwami federalnymi,
- b) jeśli chodzi o postanowienia niniejszej Konwencji, których wykonanie zależy od wydania aktu ustawodawczego przez władze ustawodawczą każdego ze stanów, krajów, prowincji lub kantonów, wchodzących w skład federacji, które na podstawie zasad konstytucyjnych federacji nie są obowiązane do podejmowania kroków ustawodawczych, rząd federalny podaje te postanowienia z przychylną opinią do wiadomości właściwym władzom stanów, krajów, prowincji lub kantonów. (...)”

XIV Interpretacja umów

Umowy, jej zapisy, są niewątpliwie świadectwem wypracowywania przez negocjujące kompromisu. Im szerszy krąg negocjujących tym poszukiwanie kompromisu przekłada się często na nie zawsze jasne, precyzyjne uregulowania. Jeśli pierwszą z kategorii sporów rozstrzyganych przez Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości są spory prawne Dotyczące „interpretacji traktatów” (art. 36. 2 (a) Statutu MTS) problem wskazania reguł interpretacyjnych jest niezwykle istotny. Podkreślić wszakże trzeba, że powody niejasności umownych ustaleń mogą być również pochodną różnic językowych, braku adekwatności zwrotów językowych w kręgu tekstów autentycznych umowy.

A. Reguły interpretacji umów

Na podstawowe reguły interpretacji wskazuje art. 31 KW.

Art. 31 – Ogólna reguła interpretacji

1. Traktat należy interpretować w dobrej wierze, zgodnie ze zwykłym znaczeniem, jakie należy przypisywać użytym w nim wyrazom w ich kontekście, oraz w świetle jego przedmiotu i celu.

2. Dla celów interpretacji traktatu kontekst obejmuje, oprócz tekstu, łącznie z jego wstępem i załącznikami:

- a. każde porozumienie dotyczące traktatu, osiągnięte między wszystkimi stronami w związku z zawarciem traktatu;
- b. każdy dokument sporządzony przez jedną lub więcej stron w związku z zawarciem traktatu, przyjęty przez inne strony jako dokument odnoszący się do traktatu.

3. Łącznie z kontekstem należy brać pod uwagę:

- a. każde późniejsze porozumienie między stronami, dotyczące interpretacji traktatu lub stosowania jego postanowień;
- b. każdą późniejszą praktykę stosowania traktatu, ustanawiającą porozumienia stron co do jego interpretacji;
- c. wszelkie odpowiednie normy prawa międzynarodowego, mające zastosowanie w stosunkach między stronami;(...)"

W świetle tego kluczowego postanowienia:

(i) umowę należy interpretować w dobrej wierze;

(ii) należy interpretowanym pojęciom przypisywać zwykłe znaczenie co oznacza, iż jeśli wołą stron nie przypisano im szczególnego znaczenia, przyjąć należy, że przypisanie takiego zwykłego znaczenia było wołą stron;

(iii) przypisanie zwykłego znaczenia musi być ustalane tak w świetle jej przedmiotu i celu, jak i w kontekście;

(iv) ustalanie zwykłego znaczenia normy umowy w świetle przedmiotu i celu umowy postrzegane jest jako sposób, z uwagi na zmieniające się okoliczności w jakich umowę przychodzi stosować, uelastycznienia wykładni językowej (zwykłe znaczenie wyrazów implikuje istotny rygor i dyscyplinę interpretacyjną);

- nie może uelastycznienie wszakże przeczyć zwykłemu znaczeniu pojęć; interpretacja w świetle przedmiotu i celu to zatem wykładnia funkcjonalna, powiązana wszakże ze 'statycznym' reżimem wykładni językowej, tekstualnej.

Przykładem wątku funkcjonalnego w procesie interpretacji przez RB postanowień art. 39 rozdz. VII Karty NZ w związku z art. 24 Karty NZ jest 'rozbudowanie' w drodze wykładni gamy środków jakie należy stosować w sytuacjach opisanych tytułem rozdziału VII – „zagrożenia pokoju...”. Art. 41 stanowi, iż sankcjami (środkami) niewojskowymi RB ONZ są: „zupełne lub przejściowe przerwanie stosunków gospodarczych oraz komunikacji (...) jak również zerwanie stosunków dyplomatycznych”. Podejmując decyzję (rezolucja 827(1993) z 25.05.1993) o ustanowieniu Międzynarodowego Trybunału Karnego ds. Jugosławii RB w ramach swojego mandatu – ponoszenia „odpowiedzialności za utrzymanie międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa” – rozbudowała w drodze wykładni gamę środków jakie, dla realizacji wskazanego tekstem Karty mandatu RB, wobec sytuacji na Bałkanach, są konieczne.

(v) kontekst obejmuje zbiór dalszych umów lub dokumentów przyjętych wraz z umową lub niezwłocznie po jej przyjęciu;

Aust wskazuje, iż w przypadku konwencji Rady Europy, ich przyjęciu towarzyszy przyjęcie sprawozdań ekspertów rządowych państw zaangażowanych w wypracowanie konwencji; są one w istocie zbiorem wskazówek interpretacyjnych i są postrzegane jako kontekst w jakim należy interpretować przyjęte konwencje.

(vi) łącznie z *kontekstem* należy uwzględniać wszelkie późniejsze porozumienia stron umowy dotyczące, jak i praktykę jej 'zgodnego' aplikowania, implementowania mogące - rekonfigurować umowne postanowienia, jak również szerszy krąg ustaleń prawa międzynarodowego mający związek z normowaną dziedziną obrotu;

(vii) jeżeli wykładania prowadzi do rezultatu absurdalnego „Można odwołać się do uzupełniających środków interpretacji, łącznie z pracami przygotowawczymi do traktatu oraz okolicznościami jego zawarcia (...)”

B. Interpretacja umów - aspekt podmiotowy – kto dokonuje interpretacji umów ?

Z uwagi na to kto dokonuje wykładni dzielimy ją na wykładnię dokonywaną przez - 'z *urzędu*' - umocowane do jej dokonywania podmioty i podmioty pozostałe.

Ta pierwsza to przede wszystkim wykładnia państw stron umowy. Zawarta najczęściej w samej umowie, w części definiującej podstawowe pojęcia – to wykładnia autentyczna. Praktyka państw stron, dająca świadectwo jednolitego rozumienia, interpretacji norm umowy w procesie jej implementowania, to przejaw wykładni quasi-autentycznej.

Uzupełnia ją wykładnia sądowa, dokonywana przez sądy międzynarodowe. Jakkolwiek wiążąca jedynie dla stron postępowania, w rzeczywistości jest przywoływana przez dokonujących oceny stanu prawa w danej dziedzinie obrotu.

Owe inne podmioty to w przyjętym podziale przedstawiciele nauki prawa międzynarodowego, i dokonywana przez nich wykładnia doktrynalna.

XV. Kres norm umownych, kres umów.

Mówimy o:

- zmianie przyjętych już norm umowy, i
- wygaśnięciu umowy

XV.1. Zmiana przyjętych już norm umowy – dwa terminy opisują akt zmiany:

„Rewizja” umowy - kompleksowa zmiana, części traktatowego reżimu;

„Poprawka” umowy - częściowa, modyfikacja pewnych, szczegółowych postanowień umowy.

Np. Karta NZ przyjęła to zróżnicowanie i ustanowiła dwie procedury.

Art. 108 określa procedurę wnoszenia poprawek do Karty, zaś art. 109 dokonywania rewizji Karty.

XV.2. Wygaśnięcie umowy – oznacza jej kres – przy czym wszelkie skutki prawne, jakie do chwili 'zaniknięcia' (wygaśnięcia) umowa wywoływała, pozostają w mocy – umowa wygasa *ex nunc*.

Byłoby dobrze zatem, gdyby każda umowa zawierała postanowienia, które określiłyby sposób jej wygaśnięcia, tak jednak niestety nie jest...

Co do zasady - okoliczności (warunki) wygaśnięcia umowy dzieli się na:

- I. przewidziane umową;
- II. wskazane 'w każdym czasie' przez strony umowy;
- III. będące następstwem postępowania państw stron umowy;
- IV. będące następstwem zdarzeń od państw niezależnych;

I. Okoliczności wygaśnięcia umowy przewidziane przez nią samą, to okoliczności przewidziane:

A. wyraźnie,

B. *bądź pozwalające na jej gruncie domniemywać takiego skutku;*

A. Okoliczności wyraźnie przewidziane umową:

1. Czas trwania umowy jest umową (precyzyjnie, 'co do daty') wskazany.

Porozumienie panamsko-amerykańskie z 7 września 1977 roku w sprawie kanału Panamskiego, przewidywało jego wygaśnięcia w dniu 31.12.1999 r.

Porozumienie chińsko-brytyjskie poddawało 99 letniej brytyjskiej dzierżawie rejonu Hong-Kong'u – traktat pekiński z 1898 roku;

Traktat powołujący Europejską Wspólnotę Węgla i Stali (18.04.1951) ustanawiał Wspólnotę na 50 lat;

2. Umowa określa (precyzyjnie) 'parametry' warunku rozwiązującego umowę.

Umowa między ONZ a USA z 26.07.1947 roku o siedzibie ONZ przewiduje w art. 24, że „(...) porozumienie utraci moc obowiązująca, gdy siedziba ONZ zostanie przeniesiona poza terytorium Stanów Zjednoczonych.”

3. Umowa wskazuje na procedury - wypowiedzenia / wycofania się – z umowy.

Gros umów dwustronnych nie zawiera postanowień określających czas (okres) ich obowiązywania. Potencjalnie mogą zatem obowiązywać 'wiecznie'. Niemniej na ogół zawierają klauzule sygnalizujące o możliwości jej wypowiedzenia. Polega ono na notyfikacji partnerowi woli wycofania się z umowy. Umowa wygasa, po upływie wskazanego klauzulą okresu, który biegnie od chwili przekazania partnerowi wypowiedzającej umowę noty.

Podobnie rozwiązania przyjmuje zdecydowana większość traktatów wielostronnych.

B. Okoliczności pozwalające na gruncie umowy domniemywać skutku wygaśnięcia

1. Wykonanie umowy.

Mimo braku wzmianki o warunkach wygaśnięcia umowy, można wygaśnięcia domniemywać, jeśli umowa zostaje wykonana.

Przykładem umowy: cesji (przekazania części) terytorium, wydania rzeczy, spełnienia finansowego zobowiązania.

2. Przypadek możliwości jednostronnego wypowiedzenia / wycofania się (z) umowy, w przypadku gdy nie zawiera ona klauzuli wypowiedzenia / wycofania się;

Deklaracja w sprawie świętości umów – Londyn (17.01.1871) – formułowała (mając na uwadze traktat Pokoju i Przyjaźni przyjęty w Paryżu 30.03.1856 roku) klasyczną dla takiego przypadku zasadę... stwierdzając:

„Pełnomocnicy Niemiec Północnych, Austro-Węgier, Wielkiej Brytanii, Włoch, Turcji i Rosji ... uznają za istotną zasadę prawa narodów, iż żadne Mocarstwo nie może zwolnić się z zobowiązań traktatu ani zmienić jego postanowień inaczej, jak tylko za zgodą umawiających się stron osiągnięta przez przyjazne porozumienie.

Zasadę londyńską powtórzyła KW, przyjmując jednak istnienie od niej dwóch wyjątków.

- istnienie zamiaru stron umowy dopuszczenia możliwości wypowiedzenia lub wycofania się z umowy;
- lub gdy możliwość wypowiedzenia lub wycofania się z umowy wynika z jej natury (z natury umowy);

2.1. Zamiar stron mogą sygnalizować prace przygotowawcze nad traktatem wskazujące na zamiar dopuszczenia możliwości wypowiedzenia lub wycofania się z traktatu.

Przebieg prac przygotowawczych (1945) nad Kartą Narodów Zjednoczonych (statutem GO) dostarcza świadectwa akceptowania przez twórców ONZ aktu wystąpienia z Organizacji, mimo braku w statucie Organizacji przedmiotowej klauzuli.

2.2. Natura traktatu – jej identyfikacja jest sprawą bardziej skomplikowaną.

W powszechnej opinii, nie można wypowiedzieć, ani też wycofać się z traktatów przynależnych do kategorii:

- traktatów pokoju;
- traktatów sojuszniczych;
- traktatów ustanawiających tzw. obiektywne reżimy terytorialne – w tym traktaty graniczne;

Imiennie przywoływanym przykładem traktatu, którego ‘natura’ właśnie - będąca pochodną ustanowienia właśnie obiektywnego reżimu terytorialnego - wyklucza możliwość jego wypowiedzenia, jest umowa konstantynopolińska z 1888 roku ustanawiająca reżim żeglugi po Kanale Sueskim (Aust).

‘Najprawdopodobniej’ (także zdaniem wielu przedstawicieli doktryny) nie można wypowiedzieć ani też wycofać się z:

- umów ustanawiających Organizację Międzynarodową (statutów GO’s) – chyba, że... w pracach przygotowawczych (przypadek ONZ) odnajdziemy sygnał zamiaru stron dopuszczenia możliwości wycofania się;
- oraz traktatów kodyfikacyjnych (zob. istota aktu kodyfikacji);

Przykładem traktatów kodyfikujących są Międzynarodowe Pakty Praw Człowieka (1966) – Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (MPPOiP) oraz Międzynarodowy Pakt Praw Ekonomicznych, Społecznych i Kulturalnych (MPPESiK). Oba traktaty nie zawierają klauzul wypowiedzenia. Komitet Praw Człowieka (organ kontroli wykonywania MPPOiP) jest zdania, iż natura Paktu wyklucza możliwość jego wypowiedzenia.

II. okoliczności wskazane 'w każdym czasie' przez strony umowy.

A. w sposób *wyraźny*;

B. w sposób pozwalające *domniemywać* takiej woli stron;

A. W sposób *wyraźny*,

Porozumienie panamsko-amerykańskie z 7 września 1977 roku w sprawie kanału Panamskiego *wyraźnie uchylające skuteczność poprzednich ustaleń (umów)* panamsko-amerykańskich dotyczących Kanału...

m.in. Traktatu między Stanami Zjednoczonymi a Panamą w sprawie Kanału Panamskiego podpisanego 18.11.1903 roku, który w art. 2 stanowił, iż „Republika Panamska przyznaje Stanom Zjednoczonym *na wieczne czasy*, w celu zbudowania, utrzymania, eksploatacji,... używanie, zajęcie i władzę nad pasem ziemi i ziemi pod morzem, mającym 10 mil szerokości i rozciągającym się na odległość 5 mil po każdej stronie osi mającego się budować kanału; (...)

Podpisany w 1977 traktat wygasił (zawartą w 1903 roku bezterminowo) umowę dzierżawy przestrzeni Kanału Panamskiego przez Stany Zjednoczone. Panama powracała do stanu pełni władzy (jurysdykcji) w przestrzeni Kanału, stanowiącego integralną część państwa.

Strony zawarły także w 1977 roku dwie dalsze umowy, z których pierwsza przewidywała przekazanie Panamie pełnej kontroli nad zarządzaniem żeglugi w Kanale, jak i samodzielnego gwarantowaniem bezpieczeństwa w jego przestrzeni z dniem 31 grudnia 1999 roku. Strony uzgodniły, że w okresie lat 1977-1999 akt zarządu i gwarantowania bezpieczeństwa dzielony będzie jeszcze przez obie strony.

B. W sposób domniemany

Kolejna umowa dotycząca tego samego przedmiotu;

W szczególnie spektakularny zaś sposób sygnalizuje to domniemanie przypadek w którym regulacja nowa jest nie do pogodzenia z wcześniejszą regulacją – w przypadku takim domniemywać należy, że umowa wcześniejsza w odniesieniu do stron aplikujących nowy traktat wygasa; przywołać można także regułę derogacyjną: *lex posterior derogat legi priori*;

III. okoliczności wygaśnięcia - nie przewidywane przez strony, nie przewidywane przez umowę - a wynikające z postępowania państw stron umowy:

A. przypadek niewykonywania umowy, przez jedną lub więcej umawiających się stron;

B. przypadek konfliktu zbrojnego;

A. Niewykonywanie przez jedną lub więcej umawiających się stron umowy pociąga za sobą zwolnienie z obowiązku jej wykonania stroną lub pozostałe strony dotknięte tym – naruszeniem zobowiązania.

Wyraża to jasna reguła - *inadimplenti non est adimplendum* – ogólna zasada prawa przyjęta przez narody cywilizowane (art. 38. 1 lit. c).

Opinia doradcza MTS z 21.06.1971 roku w sprawie Namibii to potwierdza, stwierdzając iż: „(...) zasada generalna prawa - *inadimplenti non est adimplendum* – według której prawo zakończenia wykonywania traktatu jest następstwem naruszenia tegoż, musi być odnoszona do wszystkich traktatów (...)”.

KW ogranicza zakres stosowania zasady do przypadku kwalifikowanego jako poważne naruszenie umowy.

Na czym zatem wg KW polega jej „poważne naruszenie” ?

- na odrzuceniu (zaprzestaniu wykonywania) umowy;
- na pogwałceniu postanowienia istotnego dla osiągnięcia jej przedmiotu i celu;

(i) Przykład powoływania przypadku ‘poważnego naruszenia postanowień umowy’ polegającego na „odrzuceniu (zaprzestaniu wykonywania) umowy”

ONZ sukcesor LN wypowiada mandat RPA nad Afryką Pd-Zach (Namibia). Powód – anektowanie (włączenie w obręb przestrzeni państwowej RPA) przez jej władzę, przestrzeni mandatowej. Aneksja ta została zakwalifikowana uchwałą Zgromadzenia Ogólnego ONZ jako ‘poważne naruszenie’ umowy mandatowej, jaką podpisał Związek Południowej Afryki (od 1961 RPA) z LN. ONZ z tej przyczyny wypowiedziało RPA umowę, traktując ją od tej chwili za wygasłą. Zasadność tej decyzji Zgromadzenia Ogólnego potwierdziła opinia doradcza MTS z 21.06.1971 roku w sprawie Namibii.

(ii) Przykład powoływania przypadku ‘poważnego naruszenia postanowień umowy’ polegającego na „pogwałceniu postanowienia istotnego dla osiągnięcia jej przedmiotu i celu”.

W dniu 1.09.1983 roku samolot koreańskich linii lotniczych został po wkroczeniu w powietrzną przestrzeń ZSRR zestrzelony. Liczne państwa w odpowiedzi na ten akt, natychmiast zawiesiły na różne okresy skuteczność dwustronnych umów z ZSRR o komunikacji lotniczej. Powodem było pogwałcenie (aktem zestrzelenia) przez ZSRR podstawowego przesłania tych umów – gwarantowania w swojej przestrzeni powietrznej bezpieczeństwa statkom powietrznym partnera porozumień.

B. przypadek wygaśnięcia umowy w następstwie zaistnienia konfliktu zbrojnego między stronami traktatu;

Reguły podstawowe:

1. traktaty dwustronne wygasają w sytuacji międzynarodowego konfliktu zbrojnego.

Traktat pokoju z Włochami z 10.02.1947 roku. Art. 44 stanowił, że każdy z aliantów notyfikował będzie Włochom, czy zawarte w Włochami traktaty przed wybuchem wojny pozostają w mocy. Brak notyfikacji wywoływał skutek wygaśnięcia traktatu wywołany stanem wojny.

2. traktaty wielostronne zostają zawieszane w relacjach między walczącymi państwami, pozostają w mocy w relacjach między pozostałymi stronami;

3. Traktaty, które ustanawiają tzw. *reżimy obiektywne* – pozostają w pełni skuteczne - nie są w żaden sposób dotknięte okolicznością wystąpienia konfliktu zbrojnego;

Traktaty określające: szczególny status terytorium (np. demilitaryzację Kanału Sueskiego); cedujące część terytorium; wyznaczające bieg linii granicznych itp.

4. Prawo wojenne (*ius in bello*) – prawo haskie (reguły prowadzenia działań wojennych) i prawo genewskie (reguły chroniące ofiary konfliktu – wyeliminowanych z walki walczących i osoby cywilne) – ‘zaczynają funkcjonować’ i normują zachowania stron w konflikcie - są konfliktem „uruchamiane”.

IV. okoliczności wygaśnięcia będące następstwem zdarzeń od państw niezależnych to:

- A. niemożność wykonania umowy;
- B. zasadnicza zmiana okoliczności (*rebus sic stantibus*);
- C. pojawienie się nowej normy *ius cogens*;

A. Niemożność wykonania umowy

1. niemożność „(...) wynika z trwałego zniknięcia lub zniszczenia przedmiotu niezbędnego do wykonania traktatu.”

Komisja Prawa Międzynarodowego wskazała na przykłady: zaniku wysp w następstwie ich zalania, wysychania rzek, likwidacji sztucznych zbiorników wody i towarzyszących im zapór wodnych. Wszelkie umowy przedmiotem regulacji których były zanikające „przedmioty” wygasają.

2. niemożność wykonania umowy może być wynikiem zaniku (podmiotowości) państwa. Umowy dotyczące zanikającego państwowego podmiotu, w relacji do niego wygasają. Ale nie znaczy to, że umowy te zanikają – ich dalsze trwanie i skuteczność co do zasady ma miejsce. Zakres ich trwałości i dalszej skuteczności określają reguły sukcesji umów (!!!).

B. Zasadnicza zmiana okoliczności (rebus sic stantibus)

(I) O co ‘chodzi’ ?

Nie kwestionuje się tego, że zmiana okoliczności w stosunku do okoliczności towarzyszących zawarciu umowy, może pociągać za sobą wygaśnięcie umowy. Nie każda jednak „zmiana”...

(II) Wg KW zmiana musi być zasadnicza, tzn.:

- dotyczyć okoliczności które stanowiły „(...) istotną podstawę zgody stron na związanie się traktatem”;
- i powodować „(...) radykałnie przekształcenie zakresu obowiązków pozostałych jeszcze do wykonania na podstawie traktatu.”

Przywołanie ‘zasadniczej zmiany okoliczności’, aby było skuteczne musi zatem spełniać następujące wywiedzione ze postanowień KW warunki szczególne:

- musi nastąpić zmiana okoliczności w stosunku do tych, które istniały w momencie zawierania traktatu;
- zmiana musi być ‘podstawowa’ (‘fundamentalna’);
- zmiana nie mogła być przewidywana w chwili zawierania traktatu;
- istnienie okoliczności, które zmianie ulegają, stanowiło zasadniczą podstawę zgody stron na związanie się traktatem;
- skutek zmieniających się okoliczności musi być tego rodzaju, że zmienia zakres zobowiązań, które pozostają w świetle traktatu do wykonania;

Przykład – rok 1990, w roku tym 19 listopada został podpisany traktat wielostronny w sprawie redukcji broni konwencjonalnej w Europie – wypracowywany jeszcze przed 1989 rokiem. Traktat - CFE (*Treaty on Conventional Forces in Europe*) zobowiązywał państwa strony dwóch sojuszy militarnych tzn. Paktu Północnoatlantyckiego i Układu Warszawskiego do ustanowienia równowagi militarnej pomiędzy siłami obu bloków. Określono w nim limity uzbrojenia na poziomie krajowym w odniesieniu do różnych rodzajów broni, sposobu rozmieszczenia jednostek, szczególnie chodziło o sposób rozmieszczenia jednostek radzieckich na południu ZSRR w pobliżu granic z Turcją. Tzw. Rozpad ZSRR, rozwiązanie Układu warszawskiego cały misterny rozdział potencjału militarnego traktatem paryskim z 1990 roku się *de facto* zdezaktualizował. Po tym wydarzeniu Rosja nie zamierzała honorować limitów i nałożonych traktatem ograniczeń. I chcąc wyzwolić się z rygorów traktatowego reżimu przywołała konstrukcję ‘zasadniczej zmiany okoliczności’ chcąc uzasadnić koncentrację swoich wojsk w okolicach Królewca i na Kaukazie w pobliżu Czeczenii. Partnerzy chcąc uchronić traktat, renegocjowali traktat w zmienionej sytuacji politycznej w 1996 roku. Chodziło nie tylko o

unormowanie kwestii w nowej politycznej sytuacji, lecz chodziło również o nie stwarzanie precedensu uchylania skutku traktatu rozbrojeniowego, przez odwoływanie się do konstrukcji „zasadniczej zmiany okoliczności”.

Nie ulega bowiem kwestii, że nie renegocjowanie traktatu mogłoby uzasadniać wycofanie się z traktatu przez Rosję w powołaniu się na fakt „zasadniczej zmiany okoliczności”.

Bowiem:

- okoliczności stanowiące istotną przesłankę zgody na traktat zmieniły się (zasadniczo, w sposób nieprzewidywalny w chwili jego wypracowania);
- zaś zakres obowiązków radykalnie się przekształcał z oczywistą niekorzyścią dla Federacji Rosyjskiej.

(III) „Zasadnicza zmiana okoliczności” wg KW nie może być powoływana jako uzasadnienie wygaśnięcia traktatu:

- jeżeli traktat ustanawia granicę;

- jeżeli zasadnicza zmiana okoliczności jest wynikiem naruszenia przez stronę, która się na nią powołuje, obowiązku wynikającego z traktatu bądź jakiegokolwiek innego międzynarodowego obowiązku wobec którejkolwiek innej strony traktatu;

(IV) Generalnie przyjęć można, że państwa starają się unikać przywoływania zasadniczej zmiany okoliczności jako bezpośredniego powodu wygaśnięcia traktatu. Konstatując wystąpienie faktu ‘zasadniczej zmiany okoliczności’, strony zmieniają traktat albo traktat wygaszają.

Przykładem tego - rozwiązanie sojuszu wojskowego państw socjalistycznych zwanego Układem Warszawskim. Zawarta 14.05.1955 roku w Warszawie umowa została wygaszona decyzją ministrów spraw zagranicznych państw członkowskich, stron Układu, w dniu 25.02.1991 roku.

Sądzić można, że świadomość możliwości zaistnienia ‘zasadniczych zmian okoliczności’ uzasadniała także przyjęcie art. 19 Paktu LN stanowiącego, iż „Zgromadzenie może od czasu do czasu proponować Członkom Ligi, aby przystąpili do ponownego rozważenia traktatów, które nie dają się już stosować (...)”

C. Pojawienie się nowej normy *ius cogens*

XVI. Kontrola wykonywania (aplikowania) regulacji traktatowej (zob. cechy współczesnego procesu prawotwórczego – 1945-2015/16).

Wiele przyjmowanych współcześnie traktatów nie „godzi się” na niekontrolowany sposób wykonywania ich postanowień.

Strony traktatów same decydują o ustanowieniu mechanizmów, które umożliwiają stałą kontrolę ich wykonywania.

Kontrola sprawowana jest przez międzynarodowe organy.

Organy kontroli powoływane są do życia traktatem wg ustalonych przez strony traktatu procedur.

Kontrola zróżnicowana jest co do form i skutku jakie za sobą niesie.

Gdy szukać przykładów mechanizmów kontroli to – regulacje dotyczące ochrony praw człowieka sygnalizują o ich reprezentatywnej gamie – skupmy uwagę na traktatowych reżimach ochrony praw *obywatelskich i politycznych*.

Formuły kontroli:

- kontrola ta polegać może na relatywnie niezbyt 'dolegliwym' obowiązku dostarczania przez państwo stronę traktatu informacji (sprawozdania okresowe) organowi międzynarodowemu o jego wykonywaniu traktatu – na gruncie Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych (MPPOiP) sprawozdania takie składają okresowo strony Paktu, uprawnionemu do ich badania, a złożonego z niezależnych ekspertów, Komitetowi Praw Człowieka. Badanie sprawozdań pomaga z jednej strony korygować politykę państwa w aplikowaniu standardów ochrony (nigdy nie jest doskonałe), z drugiej zaś opisana przez państwa w sprawozdaniach praktyka pozwala formułować Komitetowi pewne wskazówki interpretacyjne (tzw. *general comments*), które pomagają utrwalać traktatowe standardy ochrony;
- kontrola ta może być kontrolą dalej idącą, może być mianowicie kontrolą *quasi-sądową* lub wręcz *sądową*;

Traktaty dotyczące ochrony praw obywatelskich i politycznych przewidują m.in., możliwość wszczęcia przez ofiarę naruszeń praw i wolności przez państwo stronę traktatu postępowania *quasi-sądowego* lub wręcz *sądowego*, który zweryfikuje stawiany przez osobę zarzut naruszenia przez państwo stronę traktatu jej prawa i wypowie się nt. zgodności zachowań państwa z zaciągniętym zobowiązaniem.

Postępowanie quasi-sądowe

Na gruncie specjalnego Protokołu dołączonego do MPPOiP, a ratyfikowanego przez strony Paktu, każda osoba 'ofiara naruszeń' praw zawartych w Pakcie może składając w Komitecie Praw Człowieka skargę na państwo naruszcyciela wszcząć (jeśli skarga spełni warunki dopuszczalności) postępowanie o charakterze quasi-sądowym, które jakkolwiek nie kończy się, z formalnego punktu widzenia, wydaniem wiążącego państwo wyroku, to jednak w praktyce pogląd (werdykt) Komitetu jest honorowany i uszczerbek w prawach jest ofierze kompensowany.

Postępowanie sądowe

Na gruncie Europejskiej konwencji o prawach i wolnościach podstawowych (przyjętej pod auspicjami Rady Europy w 1950 roku), ofiara naruszeń praw podmiotowych ma prawo wszcząć regularne postępowanie sądowe skierowane przeciwko państwu stronie Konwencji, której władza (legislatywa, egzekutywa, sądownictwo) jego zdaniem naruszenia dokonała. Błędy władzy zatem – w tworzeniu prawa, jego interpretacji czy stosowaniu – mogą być przyczyną naruszeń KE.

Kontroli zgodności zachowań władzy państwa z konwencją dokonuje Europejski Trybunał Praw Człowieka, a wyrok w sprawie jest wiążący. Konwencja jest skuteczna wobec 47 państw członków Rady Europy. W 1990 było ich 23.

Orzeczenie sądu rozstrzyga:

- czy wobec wnioskodawcy naruszono któreś z praw człowieka wynikające z Konwencji;
- czy bezpośrednim skutkiem stwierdzenia, że tak właśnie było jest przyznanie (fakultatywne) zadośćuczynienia za takie naruszenie;

A. Skala aktywności kontrolnej – Trybunału w Strasburgu ?

Ilość postępowań w toku w roku 2008 = 97 300.

Ilość postępowań ogółem wszczętych w latach 1955-1998 – 45 000.

Ilość postępowań wszczętych w samym roku 2008 – 49 900 (!).

Liderem pozywanym w 2008 jest Federacja Rosyjska – 27 750 (28 % ogółu skarg), kolejne miejsca w 'rankingu' zajmują: Turcja 11 100 (11,4 %), Rumunia 8 900 (9,1 %), Ukraina 8 250 (8,5%), Włochy 4 200 (4,3 %), Polska 3 500 (3,6 %)...

Liderem (2008) gdy mieć na uwadze wyroki stwierdzające naruszenie konwencji jest: Turcja (264), Rosja (244), Rumunia (199), Polska (141), Ukraina (110), Włochy (82)...

B. Polska w Trybunale w roku 2008.

Przeciwko Polsce w 2008 r. wniesiono 4369 skarg; za niedopuszczalne uznano 3824; liczba wydanych wyroków wynosiła 141; niemal połowa stwierdzonych w nich naruszeń dotyczyła długości postępowania (63 sprawy), w 9 przypadkach stwierdzono naruszenie innych gwarancji rzetelnego procesu; 47 spraw dotyczyło nadmiernej długości tymczasowego aresztowania; 17 spraw dotyczyło ochrony życia prywatnego i rodzinnego (art. 8 Konwencji – głównie przypadków niewykonywania orzeczeń sądowych ustalających zasady kontaktu z dzieckiem lub przejęcia nad nim opieki).

Poza ramami orzeczenia jest podjęcie przez państwo, którego to orzeczenie dotyczy, w wewnętrznym porządku (w systemie prawa, w działaniu organów państwowych czy sądów) zmian zapobiegających na przyszłość naruszeniom.

XVII. Soft law (zob. cechy współczesnego procesu prawotwórczego – 1945-2013/14).

Soft law to... to termin „odnoszący się do międzynarodowych norm pozbawionych charakteru prawnie wiążącego, mających jednak wymiar prawny, usytuowanych pomiędzy prawem a polityką” (Skjarset);

(Abbott) - „Używamy terminu *soft law* w celu odróżnienia szerokiego katalogu instrumentów prawnych (o słabszej mocy prawnej) od prawa twardego, ale także, z drugiej strony, od czysto politycznych deklaracji pozbawionych jakiegokolwiek mocy prawnej.”

Współcześnie instrumenty *soft law* odnajdujemy w uchwałach międzynarodowych organizacji (zob. uchwały *niewiążące* organizacji międzynarodowych), lecz także w porozumieniach – państw - uczestników społeczności międzynarodowej generujących „niewiążące porozumienia międzynarodowe”.

Skupimy uwagę na („miękkich”) niewiążących porozumieniach państw; powstających tak w relacjach tak dwustronnych, jak i wielostronnych;

Ich przejawem są porozumienia opisywane terminami:

- gentelman's agreements, i/lub

- memorandum of understandings;

Oba pojęcia odnosimy zatem do porozumień zawieranych przez wysokich rangą przedstawicieli państw, pisemnych lub ustnych, opierających się na honorze i autorytecie stron, i wywierających z tej przyczyny na stronach – równoległe do wagi regulowanej materii - moralne zobowiązanie dochowania wspólnie wypracowanych postanowień.

Interesującym przykładem *gentlemen agreement* był Komitet Koordynacyjny Wielostronnej Kontroli Eksportu (COCOM – Coordinating Committee for Multilateral Export Controls) istniał od 1949 roku do 1994 roku i skupiał 17 państw zachodnich – najbardziej uprzemysłowionych państw świata i dysponentów zaawansowanych technologii. Zasadniczym celem organizacji było zapewnienie kontroli eksportu do krajów Europy Środkowej i Wschodniej towarów, technologii i usług o charakterze strategicznym, zdolnych do umocnienia ich potencjału militarnego i gospodarczego.

Jednym z najczęściej wskazywanych przykładów porozumienia prawnie niewiążącego jest Akt Końcowy, zawarty w Helsinkach, kończący pierwszą Konferencję Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (Akt Końcowy KBWE - 1975), oraz kolejne zwoływane regularnie konferencje i ich postanowienia (np. Karta Paryska (1990), czy też wcześniejsza Deklaracja sztokholmska w sprawie budowy zaufania, bezpieczeństwa oraz rozbrojenia (1987)), a także dalsze postanowienia podejmowane w ramach przekształconej (1994) z KBWE w Organizację Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE).

Akt Końcowy KBWE (Akt Końcowy), podpisany w 1975 roku, był ukoronowaniem starań dyplomacji zachodnich demokracji do przyjęcia, a tym samym moralnego i politycznego zobowiązania państw zza „żelaznej kurtyny” do uszanowania m.in., podstawowego zakresu ochrony praw człowieka (tzw., ‘trzeci koszyk’ Aktu Końcowego). Sam tekst Aktu Końcowego nie pozostawia cienia wątpliwości – państwa strony konferencji nie nadawały Aktowi prawnie wiążącego charakteru – wyrazem tego klauzula stwierdzająca, że Akt „nie wymaga rejestracji zgodnie z art. 102 Karty Narodów Zjednoczonych”.

Kartę Paryską (1990) zamykała również klauzula, iż „nie wymaga ona rejestracji zgodnie a art. 102 Karty Narodów Zjednoczonych (...)”. Wspomniana deklaracja sztokholmska (1987) stwierdzała natomiast, że „Środki przyjęte w niniejszym dokumencie są politycznie wiążące.”

Przykładem dwustronnego porozumienia ‘soft law’ – Deklaracja o handlu podpisana przez USA i Izrael (1985) – stwierdzająca w swej preambule, że „zasady ustanowione niniejszą Deklaracją nie będą prawnie wiążące”.

Te podstawowe – międzypaństwowe - typy „niewiążących porozumień międzynarodowych” nie wyczerpują – podkreślmy - formuł *soft law* (istotnie uzupełniają je uchwały niewiążące organizacji międzynarodowych).

Powody tworzenia *soft law* ?

- szacunek dla prawa twardego – w tych sferach obrotu w których państwa uważają, że wypracowanie umowy lub jej ewentualna implementacja ma niewielkie szanse, wolą odwołać się do formuły *soft law*, traktując „miękkie” mechanizmy jako swoisty test i sprawdzian; w przypadku pomyślnego wypracowania środka *soft law* i kształtowania nim relacji, państwa mogą „dojrzeć” do przekształcenia go w traktat;
- skomplikowanie ‘materialne’ i ‘polityczne’ normowanej materii – tam gdzie państwa nie wykazują woli, gotowości lub wręcz sprzeciwiają się unormowaniu kwestii trudnych lub kontrowersyjnych, jedynym sposobem uregulowania kwestii jest *soft law*;
- *soft law* jest wykorzystywane do uczynienia pierwszej próby normowania zjawisk nowych, niezbadanych dogłębnie, co do których brak jest pewności co do sposobu skutecznej ich regulacji;
- szybkość tworzenia *soft law* – alternatywa dla długotrwałego tworzenia zobowiązań traktatowych;

- *soft law* – to także odpowiedź na zjawisko poszerzającego się kręgu uczestników obrotu innych niż państwa – *soft law* pozwala owym podmiotom (np., NGO's) artykułować swe opinie, postulaty, a tym samym zapewnia wyższy poziom demokratyzacji prawa międzynarodowego;

- znamię dojrzewania i siły międzynarodowego porządku prawnego; porównując stosunki zachodzące w obrębie społeczności międzynarodowej z tymi mającymi miejsce w mikroskali społeczności lokalnych lub nawet krajowych, zauważyć można że te ostatnie wykorzystują, w regulowaniu zachowań nie tylko mechanizmy twardego prawa; na poziomie tym swą rolę odgrywają także zasady moralne, etyczne, zobowiązania nieformalne, dialog społeczny i jego rezultaty; w stosunkach międzynarodowych tę sferę regulacji obejmuje i jest jej wyrazem właśnie *soft law*.